

обеспечить минимальные потребности. Впрочем, это не исключало возможности латентного проявления голода в виде недосядания, сопровождавшегося повышением заболеваемости и смертности, что определило рост числа умерших в Западной Сибири. Вместе с тем кризис прервал послевоенный компенсаторный рост рождаемости, уменьшив его эффективность. После преодоления голода наступил период стабилизации демографических процессов, характеризуемый постепенным снижением показателей смертности и увеличением рождаемости в 1949 г.

1. Зима В.Ф. Голод в СССР 1946–1947 годов: происхождение и последствия / В.Ф. Зима. – М., 1996.
2. Волков И.М. Засуха, голод 1946–1947 гг. / И.М. Волков. // История СССР. – 1991. – № 4.
3. Бомешко Б.Г. Засуха и голод в Молдавии 1946–1947 гг. / Б.Г. Бомешко. – Кишинев, 1990.
4. Исупов В.А. «Черное пятно» в истории Сибири. / В.А. Исупов. // Изв. Сибирского отделения Академии наук СССР. Серия истории, философии и филологии. – 1990. – Вып. 1.
5. Бурматов А.А. Демографические последствия голода 1946–1947 гг. в Новосибирской области / А.А. Бурматов. // Новосибирская область: история и современность: материалы науч.-практ. конф., посв. 75-летию Новосибирской области. – Новосибирск, 2012. Ч. 1.
6. Летов А.В. Социокультурное развитие Горного Алтая в первое послевоенное десятилетие (1945–1953 годы). / А.В. Летов – Горно-Алтайск, 2011.
7. Карпунина И.Б. «Завоевать право рапортовать товарищу Сталину»: хлебозаготовительная кампания 1946 г. на Алтае / И.Б. Карпунина. // Гуманитарные науки в Сибири. – 2002. – № 2.
8. Политика раскрестьянивания в Сибири. – Новосибирск, 2003. – Вып. 3: Налогово-податное обложение деревни. 1946–1952 гг.
9. Ильиных В.А. Хлебозаготовительная кампания 1946 г. в Новосибирской области / В.А. Ильиных // Иркутский историко-экономический ежегодник: 2013. – Иркутск, 2013.
10. Государственный исторический архив Омской области (ГИАОО). – Ф. 437. – Оп. 24. – Д. 8.
11. Государственный архив Новосибирской области (ГАНО). – Ф. 4. – Оп. 34. – Д. 252.
12. ГАНО. – Ф. 1020. – Оп. 6. – Д. 34.
13. ГИАОО. – Ф. 437. – Оп. 24. – Д. 21.
14. ГИАОО. – Ф. 437. – Оп. 24. – Д. 20.
15. Лапердин В.Б. Голод 1946–1947 гг. в Западной Сибири: демографический аспект / В.Б. Лапердин. // Гуманитарные науки в Сибири. – 2012. – № 1.
16. Вербицкая О.М. Население российской деревни в 1939–1959 гг.: проблемы демографического развития. / О.М. Вербицкая – М., 2002.

О.Е. Литвиненко

СИСТЕМА АГРОНОМІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УСРР В 1920-Х РОКАХ

Розглянуто питання агрономічного обслуговування в УСРР в період 1920-х рр. Автором розкрито стан агрономічної мережі, її організаційні форми та кадрове забезпечення.

Ключові слова: агроном, УСРР, агрономічне обслуговування, земельні відділи.

In this article the author shows the issue of agronomy services in the USSR during the 1920s by analyzing the state of agronomic network, its organizational forms and staffing.

Keywords: agronomist, USSR, agronomists service, land divisions.

Історія агрономічного обслуговування бере початок в Україні ще з пореформеного періоду. Значний вклад агрономів у реалізацію державної аграрної політики сприяв як утворенню, так і подальшому функціонуванню сільськогосподарського виробництва та виникненню різноманітних агрономічних служб. За сучасних умов цей досвід в історичному аспекті є актуальним, зважаючи на реформування вітчизняного сільського господарства та поширення фермерських господарств.

Окремі аспекти з порушеної нами теми знайшли відображення у науковій історичній літературі [1 – 7]. Водночас доводиться констатувати, що поза увагою науковців залишилося вивчення системи агрономічного обслуговування в УСРР у 1920-х роках. Автор статті ставить за мету дослідити це маловивчене питання.

Відбудова народного господарства на початку 1920-х рр. потребувала об'єднання усієї колишньої агрономічної сили та визначення ключових завдань агророботи. З цією метою 13 – 22 листопада 1922 р. відбувся 1-й Всеукраїнський агрономічний з'їзд у Харкові. Учасники з'їзду намагалися виробити нові методи агрономічної діяльності: від культурно-навчального напрямку, що мав місце в дореволюційний період, до організаційно-виробничого в умовах нової економічної політики. Проте скрутне фінансове становище не сприяло стрімкому запровадженню запланованих заходів, необхідних для глибоких змін в організації селянського господарства. Спочатку основне завдання радянської агрономії полягало переважно в тому, щоб зберегти та зміцнити різноманітні агрокультурні заклади, що уцілили в роки революції: сільськогосподарські школи, дослідні станції, племінні господарства тощо. Тим часом з 1922 р. у міру асигнування коштів з місцевого і центрального бюджетів агрономічна допомога на селі значно поліпшилась і охопила певну частину селянства [8, 79].

Форми агропомогі і методи обслуговування селянства в післяреволюційний період поступово застосовувалися відповідно до загальних тенденцій розвитку сільського господарства. Першочерговими були питання забезпечення посівним насінням, робочою худобою, відновлення культури цукрового буряка в лісостепу та засіву кукурудзи в степу. Агроном залишався однією із ключових фігур на селі. Його функції передбачали не лише консультування селянства з питань ефективності сортових посівів чи обробки ґрунту, а й організацію їхньої праці. Потреба в агрономії настільки зростала, що спочатку з метою збільшення прибутковості господарства розглядався варіант «селянської агрономії», що практикувався, зокрема, на Київщині. Згідно з ним, місцева громада утримувала агронома за свій кошт [9, 19].

Належне агрономічне забезпечення в УСРР, як і загалом в радянській державі, на початку 1920-х рр. було зумовлено низькою ефективністю місцевих агрономічних організацій та їхнім слабким зв'язком із центром. Це призвело до створення нової форми діяльності агрономічних органів – районної агрономії, яка в той час була відомою під назвою «районової». Вона виступала низовим апаратом радянської округової організації у складі земельних відділів. Головною її метою були не лише розвиток і раціоналізація сільського господарства УСРР, а й

розробка питань щодо виконання планових завдань Народного комісарату земельних справ і його місцевих органів [10, 69]. Цей напрям агрономічної діяльності залежав від інфраструктури земельних органів: мережі агропунктів, дослідних установ, бібліотек тощо. Чим густіша була мережа таких підприємств, тим більше агродопомога була продуктивнішою на місцях [11, 6].

Організація районної агрономії передбачала утворення визначеної кількості агрорайонів залежно від відповідної чисельності селянських господарств. Один агрорайон мав охоплювати в середньому 15 тис. господарств. Радусі площі обслуговування одного агрорайону, залежно від родючості ґрунтів, у різних регіонах УСРР мав відмінності: у степовому – 26 верств (302,5 тис. десятин), лісостеповому – 19 верств (114 тис. десятин) і на Поліссі – 24 верстви (105 тис. десятин). Найявністю в окремих губерніях стабільних агрономічних осередків і відсутність таких в інших збільшувала кількість агрорайонів у перших і зменшувала у других. Агрорайони, яких спочатку налічувалося 300, розподілялися по губерніях таким чином: Волинська – 18, Київська – 46, Чернігівська – 27, Полтавська – 40, Подільська – 22, Харківська – 36, Одеська – 43, Катеринославська – 38, Донецька – 30 [12, 44]. Рішення про утворення районної агрономії було закріплено 1924 р. Всеукраїнською агронарадою, яка визначила новий напрям агродопомоги. Згідно з ним, праця агроперсоналу зосереджувалась, головним чином, у певному селищі чи групі селищ [8, 80].

Загалом у середині 1920-х рр. в УСРР сформувалося 3 типи агрономії: державна, яку представляли земельні органи, агрономічний відділ залізниць, громадсько-кооперативна – сільськогосподарські товариства та спілки, а також науково-дослідна – дослідні станції, агрономічні школи [13, 48]. Обслуговування агрорайонів відбувалося за допомогою персоналу земельних органів. За відомостями окружних земельних управлінь УСРР, станом на 1 жовтня 1924 р. налічувалося 1777 агрономів. З них 285 працювало у сільськогосподарській кооперації, 288 – у школах, 703 – у цукроварнях, 236 – у радгоспах, 265 – в інших установах та підприємствах [14, 124].

Розвиток агрономічної мережі стимулював збільшення кількісного складу агроперсоналу і територіального поділу агрорайонів. У кінці 1924 р. в УСРР налічувалося вже 311 агрономічних районів, що об'єднувались у 50 округ. Межі агрономічних і адміністративних районів майже збігались. Із 311 агрорайонів, 295 повністю охоплювали відповідні адміністративні райони і лише в складі 16 агрорайонів були частини інших адміністративних одиниць (утворень) [14, 129]. Розподіл районного агрономічного персоналу був таким: районних агрономів – 368, їхніх помічників – 237, спеціалістів з окремих галузей – 98, співробітників районних земельних управлінь – 148, інших фахівців – 23. По одному агроному мало 44 агрорайони, по два – 111, по три – 96, по чотири – 28, по п'ять – 16, по шість – 8, по сім – 3 агрорайони [14, 126-127].

У 1925 р. в УСРР налічувалося 538 агрорайонів, в яких працювало 980 агрономів: 538 районних, 241 спеціаліст і 201 агротехнік [15, 2]. Агрономічна мережа в УСРР залишалася неоднорідною. Зокрема, на Харківщині один агроном обслуговував у

середньому 31,8 населених пунктів, 3,5 тис. селянських господарств, 18 тис. населення і 11,7 тис. десятин посівної площі. Водночас на Катеринославщині ці показники становили відповідно 66, 8 тис., 38,3 тис. і 43,1 тис. [14, 124]. Отже, виробниче навантаження агронома мало регіональну специфіку.

Формування агрономічної мережі в середині 1920-х рр. у вигляді районних організацій відбувалося проблематично. Більшість районів не забезпечувалася відповідними фахівцями в тій кількості, що могла б розподіляти роботу спеціалістів згідно з окремими галузями сільського господарства, як цього вимагав принцип роботи районної агромережі. Ціною розширення території агрорайону стало зменшення чисельності потрібних висококваліфікованих агрономів [16, 17].

В оптимальному варіанті кожний штат районного агроапарату мав налічувати не менше чотирьох працівників: районного агронома, спеціалістів із тих галузей сільського господарства, які в певному районі були найбільш розвинуті, а також агротехніка. Склад місцевого агрономічного осередку встановлювався в кожному районі окружного земельного відділу згідно з відповідними постановами вищих агрономічних органів. Посади райагрономів заміщувалися випускниками сільськогосподарських інститутів та агротехнікумів і рівнозначних їм сільськогосподарських шкіл, що мали спеціалізацію економічного і агрономічного напрямку. Стаж для осіб, що закінчили інститути, становив не менше 3 років, а для інших – не менше 5. Окрім того, половина цього стажу повинна була бути проведена в межах певної сільськогосподарської смуги [10, 70]. Вказані заходи допомагали набуті роботі агрономічного апарату ефективного характеру.

У 1925 – 1926 рр. за планом НКЗС передбачалося збільшення чисельності районних агропрацівників до 1600 осіб. Насправді ж їхня кількість на кінець 1926 р. становила 1433 особи [15, 2]. Крім агрономії земельних органів, агрообслуговування селянства здійснювали також агрономи сільськогосподарської кооперації, колгоспів, дослідних станцій і радгоспів. Агрономія сільськогосподарської кооперації нараховувала у 1927 р. 800 агрономів особового складу, тоді як до революції – 229 осіб. Найбільша частина кооперативної агрономії – 450 осіб – припадала на агрономію буряківничих товариств. 1927 р. було утворено агрономію для обслуговування колгоспів. Утримання останніх забезпечували колгоспи і держава [8, 80].

Підтримка з боку держави сприяла поступовому росту чисельності агрономів. Лише упродовж 1 січня 1928 – 1 жовтня 1928 р. загальна чисельність агропрацівників зростає з 6556 до 7350 осіб. З них працювало у земельних органах – 1980, сільськогосподарській кооперації – 1810, радянських господарствах і Цукротресті – 2010, дослідних наукових установах – 470 [17, 53]. У подальшому, за оперативними планами 1928 – 1929 рр., в УСРР повинно було бути 9980 осіб агрономічного персоналу, з яких 7700 з вищою або середньою сільськогосподарською освітою і 2280 агротехніків. Насправді селянські господарства на цей період обслуговувало 8500 агропрацівників [18, 41]. Перший п'ятирічний план у сфері розвитку сільського господарства передбачав такий зріст агроперсоналу:

1928 р. – 7690 працівників, 1929 р. – 10040, 1930 р. – 12560, 1931 р. – 14880, 1932 р. – 17340 [19, 102]. Різноманітність галузей сільського господарства вимагала утворення фахівців нових спеціальностей: агрономів-економістів, агрономів-інженерів та агрономів-зоотехніків [20, 51-52].

Дослідна справа в УСРР у 1920-х роках була представлена 43 науковими установами, що обслуговували переважно рільництво. 32 з них було відкрито в дореволюційний період, 14 – в радянський. З усіх працівників-дослідників, яких налічувалося 1870 осіб, 45 % були спеціалістами, інші – технічним персоналом. Проте вплив дослідних станцій на сільське господарство залишався незначним, оскільки вони ще не дійшли рівня агрокультурного наукового центру, що проводив би широку організаційну роботу. Дослідні установи та їхні досягнення були відокремлені від масового селянського господарства [21, 4].

Загалом швидкий темп очікуваного зростання сільського господарства УСРР стимулював зростання агрономічної мережі земельних органів, колгоспів і кооперативних органів в кількісних і якісних показниках. Новою організаційною формою стала районна агрономія, яка об'єднувала всю агророботу місцевих адміністративних одиниць з центром і становила професійний колектив з 3 – 4 осіб – райагронома, спеціалістів та агротехніка. Збільшилася загальна кількість обслуговуючого агроперсоналу з 1,7 тис. у 1924 р. до 7,3 тис. у 1928 р., з яких 1,8 тис. були задіяні в земельних органах. Завдання технічного переозброєння сільського господарства та підвищення врожайності потребувало від агроперсоналу не лише напруженої праці, а й надійної системи організації роботи. Це зумовило утворення і подальше функціонування ряду організаційно-господарських форм: агрономії земельних органів, агроперсоналу освітніх закладів, агрономії колгоспів та кооперативної агрономії.

1. Дедусенко А. Ф. Агрономическая помощь населению / А. Ф. Дедусенко. – Х., 1923. – 138 с.
 2. Вербин А. А. У истоков отечественной агрономии. – М.: Сов. наука, 1955. – 122 с.
 3. Мовчан О. М. Повесть о жизни работников УСРР. 1920-ті рр. / О. М. Мовчан. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2011. – 312 с.
 4. Дорош Т. О. Аграрна інтелігенція Радянської України (20-і рр. ХХ ст.): соціально-історичний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. О. Дорош; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.
 5. Шарпатов В. Г. Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії / В. Г. Шарпатов // Гілея. – 2011. – № 8.
 6. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В. В. Калініченко. – Х.: Основа, 1991. – 131 с.
 7. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921-1929 рр.) / В. М. Лазуренко. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – 474 с.
 8. Воронін А. Агродопомога на Україні на 10 роковини Жовтня / А. Воронін // Український агроном. – 1927. – № 10-11.
 9. Бломквіст Б. Селянська агрономія / Б. Бломквіст // Земельник. – 1924. – № 3.
 10. Положення про районну агрономію (проект) // Український агроном. – 1925. – № 1.
 11. Терниченко А. Шляхи агрономії / А. Терниченко // Агроном. – 1923. – № 1.
 12. ДАПО. – Ф. Р-3464. – Оп. 1, Спр. 39. Копія постановлення ВУЦИК, циркуляри, інструкції,

телеграммы Наркомзема УССР. – 20 декабря 1922 г. – 23 марта 1923 г. – 73 л.
 13. Щадилов О. Як агрономія допомагає селянам / О. Щадилов. – К.: Державне видавництво України, 1925. – 54 с.
 14. Сябро М. Агрономічна сітка на Україні / М. Сябро // Земельник. – 1925. – № 4-5.
 15. ЦДАВО. – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 158. Матеріали з питань організації агромережі та про агрономічну роботу на селі. – 19 травня 1928 р. – 33 арк.
 16. Слісаренко О. Районна агрономія та адміністративні райони / О. Слісаренко // Агроном. – 1924. – № 1.
 17. Петришин Т. Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів сільського та лісового господарства / Т. Петришин // Український агроном. – 1928. – № 12.
 18. Воронін А. Про організацію об'єднаної агрономічної роботи на Україні / А. Воронін // Український агроном. – 1929. – № 4.
 19. Розвиток сільського господарства України за п'ятиріччя (1928-29 – 1932-33 р.р.). – Х.: Радянський селянин, 1929. – 108 с.
 20. Воронін А. Про типи та кількість фахівців і масових кадрів для сільського господарства / А. Воронін // Український агроном. – 1929. – № 10.
 21. Маишур С. І. До перебудови дослідної справи на Україні (закінчення) / С. І. Маишур // Полтавський селянин. – 1929. – № 18.

I.M. Lубко

ВІДМОВА ВІД ТРУДОДНЯ ЯК ОСНОВНОЇ ФОРМИ ОБЛІКУ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ В КОЛГОСПНОМУ СЕЛІ (1953 – 1964 РР.)

Досліджено характер та зміст змін у системі обліку та оплати праці в українському селі у 1953 – 1964 рр. З'ясовано, що запроваджена ще за періоду суцільної колективізації трудова повинність у формі обов'язкового мінімуму вироблених трудоводнів продовжувала існувати аж до середини 60-х рр. ХХ ст. Доведено прогресивність грошової форми оплати праці та її очевидні переваги над натуральними формами розрахунку за працю в громадському господарстві. Обґрунтовано висновок про безперспективність примусових форм, суцільно зорієнтованих стимулів та ідеологічно спотвореної свідомості у трудовій діяльності українського селянства.

Ключові слова: трудовдень, селянство, оплата праці, авансування, радянське керівництво, трудові відносини.

This paper investigates the nature and content of the changes in accounting and wages in Ukrainian village during 1953-1964. It was found that labor service in the form of mandatory minimum of work days, which was introduced during the collectivization period, continued existing until the mid-60's of the XX century. Progressiveness of monetary form of remuneration and its obvious advantages over non-monetary form of payment for work in the public sector was shown. The author comes to the conclusion about futility of coercive forms, socially-oriented incentives and moral consciousness distortion in the labor activity of Ukrainian peasants.

Key words: workday, peasants, wages, advancing, the Soviet leadership, labor relations.

За сучасних умов формування ринкової економіки та механізмів її функціонування перед сільськогосподарськими підприємствами різних форм власності, окрім вирішення суто господарських завдань, повсякчас виникає потреба у формуванні професійного та зацікавленого в кінцевих результатах діяльності підприємства кадрового потенціалу. Виробництво стає ефективнішим, коли його